

služile kot predpriprava za vpis v srednjo kmetijsko šolo. Slabše se je kmetijskemu šolanju godilo po prvi svetovni vojni in vključitvi slovenskih dežel v novo državo, saj jugoslovanska centralistična politika ni prepoznala prizadevanj po kmečkem izobraževanju.

V času modernizacije kmetijstva so med drugim uvajali nove kulture, ki so v mnogočem močno vplivale na kmetovanje in kmečko populacijo nasploh. Sredi 19. stoletja se je ob krompirju uveljavila koruza, ki je iz kmečkega obdelovalnega kolobarja izrinila več starejših vrst žitaric, npr. proso, piro, lečo, ajdo, s tem pa so se spremenile tudi prehranjevalne navade prebivalstva. Avtor je svoja dognanja podkrepil s prikazom vpliva in pridelave koruze na območju Srbije, kjer je ta imela veliko večjo vlogo tako pri reji živine kakor pri prehrani prebivalstva kakor na Slovenskem, ter ga popestril z vplivom koruze na področje jezika, saj v slovenščini izraz »živeti na koruzi« pomeni zunajzakonsko skupnost.

Ko je na podeželje posegla industrializacija, seveda v prvi vrsti z živilsko industrijo, so se v sferi kmetijstva razvile zadruge drugačnega tipa. Vodilne so bile predvsem na področju pridelave mleka. Čeprav so jih v začetku pestile različne težave, je s prilagoditvijo na aktualni gospodarski red zadrugištvo doživelo silovit razmah.

Po določenih kmetijskih območjih na Slovenskem je pomembno panogo predstavljalo vinogradništvo, ki se je konec 19. in v začetku 20. stoletja spopadalo z druge vrste bolj in manj rešljivimi težavami. Najusodnejša je bila trtna uš, ki je vanje zašla in v njih razsajala, kot je slikovito zapisal avtor, od začetka osemdesetih let 19. stoletja ter se do začetka 20. stoletja razširila po vinogradih povsod po slovenskem ozemlju. Čeprav se trtna uš ni širila zelo hitro, je njena širitev prehitevala sposobnost prilagajanja kmetov in vpeljevanja predlaganih zaščitnih ukrepov. Prepričanje o propadu vinogradništva je začelo plahneti, ko so se pokazali učinki obnove vinogradov z novimi trtami na ameriški podlagi. Sredi tridesetih let so sodobniki začeli ugotavljati, da so vinogradi izčrpani, zato je kakor pri pojavu trtne uši v pomoč vinogradnikom ponovno pristopila država z ustanovitvijo sklada za obnovo vinogradov. Po drugi svetovni vojni so bile razmere povsem drugačne, saj je nova oblast večje vinogradniške komplekse in velike zasebne vinske kleti podržavila, preostali drobni zasebni sektor pa je ostal razdrobljen in potisnjen v pozicijo pridelave vina le za lastne potrebe ali dobavo grozdja za državne kleti. Do sprememb je prišlo šele v sedemdesetih letih, ko so se lahko zasebni proizvajalci znova vključili v kmetijsko politiko, država pa je poskrbela za podporne službe za razvoj vinogradništva in vinarstva ter šolanje vinarjev. Seveda je nov čas prinesel nove izzive. Poleg nadaljevanja obnove izčrpanih vinogradov, začete že pred vojno, so se iz njih trudili izgnati samorodne vinske trte, ki so izrivale žlahtne vrste, pri porabi vina pa se je

bil spopad med kakovostnimi vini in vinskimi ponaredki. Avtor je nekaj besed namenil tudi cvičku kot lokalnem vinu, ki se ga je v zadnjih letih prijel vzdevek najstarejšega vina in ideja povezanosti s slovensko identiteto.

Lazarevičeva knjiga je še ena od zanimivih objav v seriji knjig Razpoznavanja, ki jih izdaja Inštitut za novejšo zgodovino. Ko avtor v svoji najnovejši knjigi kmete in kmetovanje analitično postavlja v čas in prostor pravkar minulih obdobij, ki sta kakor vedno za nekatere predstavljala možnost uspeha in vzpona, za druge pa muke in težave, pa lahko pozornostni bralec v marsikaterem zapisu najde razlago za dogodke, ko se je to, o čemer v svoji najnovejši knjigi govori Lazarevič, po pripovedovanju in spominih sodobnikov dogajalo tudi na kmetijah med njegovimi predniki.

Alenka Kacičnik Gabrič

Sočutje in stigma. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini (ur. Ivan Smiljanić). Vpogledi 24. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 261 str.

Zbornik zajame deset prispevkov, ki so jih na simpoziju o revščini in družbenih razlikah na Slovenskem predstavile referentke in referenti na Inštitutu za novejšo zgodovino leta 2021. Inštitut za novejšo zgodovino se je sicer teme vsaj posredno lotil že v nekaterih predhodnih zbornikih, ki jih je izdal v zbirki Vpogledi, kot npr. v zborniku o paradigmati samoodgovornosti, o lakoti, o starosti in o materialni kulturi. Pričujoči zbornik pa je vendar prvi, ki obravnava družbene razlike ter revščino neposredno in to tako iz vidika deprivilegiranih ter revnih kot tudi odnosa administrativne oblasti (države in občine), različnih ustanov (hiralnice, gluhozemnice in mestne hranilnice) ter širše družbe do njih. Prispevki, ki so raznoliki po vsebini, prostorskem in časovnem fokusu, kažejo, da so se družbene obravnave revščine ter prevladujoči odnosi do revnih v zadnjih dvesto letih spreminjali. A po drugi strani opozarjajo tudi na kontinuiteto ambivalentnega odnosa do revščine, ki se je gibal med stigmatom in sočutjem in je v družbi na Slovenskem vztrajal – pa čeprav v različnih obdobjih v različni intenziteti, vse do danes.

Različne prispevke v zbornik poveže dobro napisan predgovor Ivana Smiljanića, ki prispevke razdeli v tri tematske sklope. Prvi sklop tematizira marginalizirane in s tem pogosto tudi siromašne družbene skupine. Branka Grošelj obravnava pravni in družbeni odnos do beračev in potepuhov v času avstro-ogr-

VPOGLEDI
24**SOČUTJE IN STIGMA****Družbene razlike in revščina
v slovenski novejši zgodovini**

ske in monarhične Jugoslavije med obema vojnama. Alenka Hren Medved skozi matične knjige izrisuje podobo revežev v Laškem v 19. stoletju. Dunja Dobaja piše o nastanku gluhonemnice v Ljubljani med obema vojnima in v prvih letih socializma. Urška Strle obravnava spreminjajoči se socialno ekonomski položaj tobacnih delavk v Ljubljani skozi perspektivo dolgega trajanja 133 let.

Drugi sklop združuje skrb za reveže. Filip Čuček piše o odnosu do umirajočih v spodnještajerskih hiralnicah v drugi polovici 19. stoletja, Nataša Henig Miščič predstavi karitativno dejavnost Kranjske hranilnice v 19. stoletju, Meta Remec pa spopadanje slovenskega zdravstva z boleznima revnih, s tuberkulozo in trahomom v 19. in 20. stoletju.

Tretji tematski sklop združujejo prispevki, ki so nastali na podlagi statističnih analiz. Prispevek Irene Selišnik in Ane Cergol Paradiž je edini, ki se ukvarja s premožnimi, z ljubljansko elito na začetku 20. stoletja. Marta Rendla piše o revščini v socialistični Sloveniji med šestdesetimi in osemdesetimi leti, Srečo Dragoš pa o sodobni socialni neenakosti in kako le to brati skozi posamezne statistične kategorije.

Smiljanič se v predgovoru sklicuje na temo, ki jo sam dobro pozna: to so stečajni in proces obubožanja v 19. in začetku 20. stoletja. Čeprav gre v njegovem primeru za nenadno pavperizacijo ljudi srednjega in višjega razreda, vendar njegov razmislek opozori na dvoje, kar izpostavljajo tudi drugi prispevki v zbor-

niku. Prvič, revščine ne gre obravnavati zgolj skozi materialni, temveč tudi družbeni in simbolni vidik. Materialno razlastitev spremljata družbena marginalizacija in socialna izključenost. In kot drugo, Smiljanič poudari, da družba ni obravnavala vseh stečajnikov enako, do bolj premožnih je bila namreč popustljivejša. Prav tako ni bil odnos do vseh revežev enak: družba je reveže delila na tiste, ki so si zaslužili pomoč, in tiste, ki si je niso. Vprašanje zaslužene pomoči še posebej izpostavlja članka Mete Remec in Branke Grošelj. Remec temo poveže s spreminjajoči paradigmi v 19. stoletju.

Revščino v moderni dobi 19. stoletja gre preučevati tako v okviru rastočega kapitalizma, razvoja meščanske etike in paradigme samoodgovornosti. Medtem ko je prevladujoči družbeni diskurz revščino v zgodnjem srednjem veku obravnaval kot težko, a moralno čisto stanje, ki je revnim odpiralo vrata v nebesa, je moderna doba revščino kriminalizirala, reveže asociirala z nečistim in umazaniam, vzroke za revščino pa povezala z lenobo in nesposobnostjo posameznika. Takšne reprezentacije so bile povezane z novo postavljenim normativom bivanja in delovanja, s specifičnimi družbenimi pričakovanji, kako naj bi se človek obnašal, konkretno v 19. stoletju z razvojem paradigme samoodgovornosti: človek naj bi s svojim delom (trudom in naporom) poskrbel za svoj obstoj in s tem tudi za korist širše družbe (Remec). Čeprav se je prevladujoči odnos do revščine ob prelomu stoletja predvsem pa v času med obema vojnoma spreminjal, socialna skrb in oskrba sta postajali vedno bolj sistemsko organizirani, je vendar takšna miselnost ostajala tudi v socializmu, v zadnjih 30 oziroma 40 letih pa se je celo okreplila, kot to dokazuje članek sociologa Sreča Dragoša. Revščino se ponovno v večji meri tolmači v povezavi s paradigmo samoodgovornosti, z delomrznostjo, s parazitizmom in odvisnostjo.

Paradigma samoodgovornosti je krojila tudi obravnavo zdravja in bolezni. Bolezni revnih, kot sta bili npr. tuberkuloza ali trahom, se je tretiralo v povezavi z odgovornim obnašanjem posameznika, in to tudi še po tem, ko se je že razvijala socialna medicina, ki je opozarjala na družbene in socialne vzroke bolezni. Meta Remec vzame za primer načine, kako sta se širša družba in zdravstvena stroka spopadali s trahomom, endemično boleznijo v Prekmurju, od konca 19. do začetka šestdesetih let 20. stoletja. Strokovnjaki so upe stavili predvsem na osveščanje ljudi. Slednje je bilo povezano s predpostavko in pričakovanjem, da se bodo ljudje začeli bolj odgovorno obnašati, če se bodo poučili o vzrokih in o širjenju bolezni. A vendar strokovnjakom z osveščanjem ni uspelo izkoreniniti bolezni, družbeni nadzor nad ljudmi se je povečal, prav tako so se ostrile sankcije. Trahom je dokončno izkoreninilo šele antibiotično zdravljenje.

Revščina je bila v 19. stoletju tesno povezana z ukrepi nadzora in prevzgoje. Berače in potepuhe

so na primer v 19. stoletju preganjali, kaznovali in prevzgjajali, o čemer piše Branka Grošelj. Berači in potepuhi so bili tako odvisni predvsem od javne pomoči oziroma od dobrodelnosti, odnos javnosti pa je bil večinoma odklonilen (zaradi strahu in sovraštva), kazni so bile stroge. Ob koncu stoletja so se razvijale posamezne ustanove, ki so namenjale več neposredne pomoči beračem, potepuhom, brezposelnim in revnim umirajočim. A kot kaže članek o spodnještajerski hiralnici Filipa Čučka, kjer so v drugi polovici 19. stoletja umirali revni ljudje z neozdravljivimi boleznimi (po zakonu so bili ločeni od drugih bolnikov), je pripravljenost po pomoči umirajočim obstajala, a ni bila razvita na sistemski ravni (njihovo oskrbo je sicer plačevala občina). Umirajoči so bili deležni slabe hrane, nehygienskih razmer, celo nasilja, hiralnica pa je tragično končala z nemško okupacijo in množično usmrtnitvijo oskrbovancev.

Dunja Dobaja pa na primeru glohonemnice v Ljubljani med obema vojnama dokazuje, kako so posamezni naporu strokovnjakinj in strokovnjakov, ki so poleg neposredne podpore gluhih, kar se tiče izobraževanja, delovali tudi pri razbijanju predsodkov v širši javnosti, izboljševali položaj gluhih in njihove možnosti bolj samostojnega življenja v družbi.

Med ustanovami, ki so se v 19. in začetku 20. stoletja ukvarjale z nižjim slojem prebivalstva, je bila tudi Kranjska hranilnica, ki je delovala zlasti na področju zdravja, socialnega varstva in izobraževanja ter pri reševanju bivanjskih težav (Nataša Henig Miščič). Kranjska hranilnica je kot druge hranilnice v avstrijskem delu habsburške monarhije vsako leto namenjala denarno pomoč ranljivim posameznikom, spodbujala je nižje sloje k varčevanju, jim namenjala posebne ugodnosti, hipotekarna posojila za majhne posestnike, dostopnejša stanovanja za delavce, starostno hranilnico, posebno pomoč poslom.

Revščino je pomembno preučevati v različnih okoljih, tako v mestnem kot tudi ruralnem, na kar opozori članek Alenke Hren Medved, ki spomni na razslojenost ruralne družbe v 19. stoletju, na položaj nezakonskih otrok ter samskih mater, na pogosto selitev, ki je spremljala revne v mestih in na podeželju. Brez svoje nepremičnine so bili gostači, delavci, rudarji, posli, hlapci in dekle. Hren Medved pokaže, kako se je z modernizacijo in industrializacijo spreminjala oblika in vloga družine, ki je pomembna za razumevanje revščine in načinov spopadanja z njo.

Družbene neenakosti je pomembno konceptualno in metodološko utemeljiti, na kar opozori članek Irene Selišnik in Ane Cergol Paradiž. Avtorici se ukvarjata z vprašanjem reprodukcije družbenih hierarhij ob prelomnih dogodkih – z ljubljansko elito po prvi svetovni vojni. A njuno prvo vprašanje je, kako sploh ugotoviti, kdo je spadal v takratno elito. Kategorijo določita na podlagi plačevanja premoženjskih davkov ter poklicne strukture. Podatke za to pridobita preko občinskega volilnega imenika za leto 1908.

Volilna pravica je bila namreč tedaj vezana na davčne obveznosti, imeli so jo tisti, ki so posedovali premoženje. V študijo vključita tiste, ki so bili umeščeni v prvi volilni razred. Tako ustvarita bazo podatkov, ki obsega 700 premožnih meščanov in meščank, identificirata spolno in nacionalno strukturo pred prvo svetovno vojno in po njej. Njuna ugotovitev je, da je do večjih sprememb po prvi svetovni vojni prišlo predvsem med intelektualno/politično, ne pa gospodarsko elito.

O tem, kako pomembna je konceptualna in metodološka preciznost pri preučevanju revščine in družbenih neenakosti (tudi administrativnem spremljanju s strani države in politike), pišeta tudi Marta Rendla in Srečo Dragoš. Rendla dokazuje, da so družbene razlike skupaj z revščino obstajale v socialistični družbi in to tudi že pred koncem osemdesetih let, ko je bila že beležena večja odkrita brezposelnost. Med drugim opozori na pomen sive ekonomije v socializmu, temo, ki jo bo treba v nadaljevanju še bolj poglobljeno zgodovinsko obdelati. Dragoš pa preprašuje sodobne kriterije, na katere se sklicujemo pri socialni državi kot tudi ob interpretiranju statističnih kazalcev revščine. Pomembno vprašanje, ki ga odpira, je: zakaj sodobna branja statistik na Slovenskem revščino minimalizirajo? Dragoš prikaže, da poglobljeno branje posameznih statističnih kazalcev oriše popolnoma drugačno socialno situacijo v Sloveniji in nakazuje alarmantne trende v prihodnosti.

Nekateri prispevki še posebej izpostavljajo, kako pomembno je pri preučevanju revščine in družbenega odnosa do revščine upoštevati več kriterijev družbenega razlikovanja hkrati, poleg razredne razslojenosti so to spol (Grošelj, Strle, Selišnik, Hren Medved), generacijska pripadnost (Strle, Čuček s poudarkom na starostnikih, Hren Medved in Dobaja na otrocih), nacionalna pripadnost (Selišnik in Cergol Paradiž), ideološke in politične afiliacije (Strle, Selišnik in Cergol Paradiž). Urška Strle piše o intersekcionalnem preučevanju družbenih neenakosti in revščine, ki opozarja na pomen opazovanja več kategorij hkrati. Strle preučuje problematiko delavstva v daljši zgodovinski perspektivi 133 let. V perspektivi dolgega trajanja lahko tako pokaže, kako težko je govoriti o fiksnih družbenih kategorijah skozi čas, nekatere družbene skupine so doživljale v določenih obdobjih večje privilegije in pravice kot v drugih. Njen članek še posebej izpostavi, da so na odnos do revščine v družbi vplivali različni družbeno politični prelomi, a hkrati ti niso bili absolutni. Strle prav tako dobro opozori, da gre pri zgodovinskih analizah upoštevati tudi sodobne miselne in socialne okvire, v katerih delujemo raziskovalke in raziskovalci, ki fenomene preučujemo, saj naši spoznavni nastavki vplivajo na interpretacijo virov.

Več prispevkov v zborniku zajame mikrozdovinsko analizo, ki dobro opozarja na prepletenosti različnih družbenih dejavnikov v življenju ljudi, na

to, kako pomembno je preučevati ranljivosti skozi življenjsko perspektivo ljudi. Kljub mikrozdovinskem fokusu pa članki presegajo lokalno in regionalno obravnavo problematike, saj opozarjajo na širši družbeni odnos do revščine na Slovenskem, z referenčno mednarodno literaturo pa tudi na širši srednje evropski prostor.

Če povzamem, zbornik označujem za pomembno delo na temo revščine in družbenih razlik v slovenski novejši zgodovini, ki sicer teme ne obdela dokončno,

nakazuje pa, v kakšni smeri nadaljevati raziskave in poglobljati nekatera konceptualna in metodološka vprašanja. V nadaljevanju pa bi bilo dobro izostriti politično ekonomski vidik preučevanja, ki bi razbil ponekod sicer implicitno nakazano naturalizacijo revščine, in še bolj poglobljeno raziskati, ali morda revščina ni zgolj spremljala procesov modernizacije na Slovenskem, temveč je bila njen sestavni del.

Nina Vodopivec